

Desetletje 1979–1989

Uroš Mikanovič

Povzetek

Po izbruhih spontanizma med letom 1968 in 1972 so zaslužni protagonisti tega obdobja ponotranjili ugotovitev, da spoznanja o kulturni produkciji niso samoumevna – postala so predmet (teoretske) obravnave. Sami tu raziskujemo »dozorevanje« sadov osemindesetdesetega in uresničevanje utopije lokalnih avantgard; oziroma natančneje, zanima nas konceptualni aparat dežurnih kritikov teh avantgard – marksistična kritika ideoloških oblik arhitekturne zavesti. Perioda pod drobnogledom je desetletje 1979–1989, ko so bili »mladostniški konfuzni zmazki« že preseženi, ko so se stališča že oblikovala. Po vzoru beneške in frankfurtske šole (»po vzoru« je sicer zgodovinska redukcija; za njihova teoretska izhodišča in metode ne moremo reči, da so uvožena in ne lastna, saj problematika novoveške arhitekture ni uvožena, ampak lastna tudi Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani) so se v tem obdobju »marksovci« distancirali od »nastopanja« kot projektanti. Prefiguracije in zaključke »normativnih kritikov« in dvoživk, ki so v odgovor na krizo discipline in institucije predlagali recepte, pomoči in dolžnosti v obliki raznih »antiprojektiranja«, so zavrnili kot lažno zavest, ki je omejena s protislovji produkcije blag. Seveda pa teh interpretacij niso samo abstraktno zavrgli; naloga, ki so si jo zadali, je bila analizirati njihovo zgodovinsko konstituiranje, ideološke predpostavke in način rekonstruiranja arhitekturnega predmeta. Sopotniki momenta tafurijanske kritike so bili tudi umetnostni zgodovinarji in sociologi, ki so v formativnem obdobju mitologij posttranzicijske Univerze v Ljubljani kritično obravnavali zgodovino arhitekturnega poklica in odnosa med arhitektom in oblastjo oziroma vlogo arhitekture v družbenem planiranju. Moment te »struje« na Fakulteti za arhitekturo (na Univerzi Edvarda Kardelja) ni dobil institucionalne potrditve, njihova prizadevanja so se izražala skozi polemike v arhitekturnih publikacijah in v bogati založniški dejavnosti »izvenpartijske« levice.

Desetletje 1979–1989

Uroš Mikanovič

Uvod v dramo arhitekture in Jugoslavije

Obdobje pod drobnogledom je desetletje 1979–1989. Bolj splošno gre za dogajanje pred razpadom Jugoslavije, ki ima svojo predzgodovino v študentskih gibanjih okoli let 1968–1972. Oba »vala« sta v našem primeru poskušala artikulari levo kritiko zgodovinskih poskusov vzpostavitve socialistične države, na globalni ravni pa je šlo za obdobje teoretizacije objektivnega propada in razpada modernističnega projekta, in to tako arhitekturnega kot družbeno-ekonomsko-političnega v obliki fordizma in socialne države.

Posvetili se bomo teoretikom, ki bi jih takrat lahko umestili v »levo« teoretsko polje, znotraj katerega so se uveljavljali nekakšni »neomarksizmi« in druge »struje« takrat sodobne francoske teoretske produkcije. Kot alternativa so se odmikali od osnov uveljavljenega (ter v zgodovinskih poskusih socializma tudi uradnega) marksizma, tj. od afirmacije razreda in oblikovanja razredne politike, in se obračali k večjemu poudarjanju kulturnih bojev in družbenih gibanj. V institucionalnem smislu je bila v lokalnem središču teh razvojev Zveza socialistične mladine Slovenije, ki je po študentskem bojkotu leta 1985 prejemala redna finančna sredstva, s katerimi je avtonomno razpolagala. Posledica stvarne avtonomije takrat najprogresivnejšega uradnega organa je bila, da so se razcveteli alternativni mediji (tednik *Mladina*, *Radio študent*, *Tribuna*, *Časopis za kritiko znanosti*) in založništvo (založniška dejavnost Univerzitetne konference ZSMS in knjižna zbirka Krt).¹ Druga posledica študentskih aktivnosti z viškom v letu 1974 je bila novo uredništvo publikacije *Arhitektov bilten*,² ki si je večkrat zadalo nalogo teoretizacije stanja sodobne arhitekture – spet je to potekalo kot odmik od uveljavljenega podajanja arhitekturne kulture in arhitekturne teorije. Številke *Arhitektovega biltena* iz sedemdesetih in osemdesetih let so dokumenti sprotnega soočanja arhitekturne kulture z objektivnimi družbenimi spremembami, ki se jih je zaznavalo kot krize (med drugim tudi kriza arhitekture – uporabljali bomo izraz »drama arhitekture«). V času sprotne dejavnosti arhitekturnih publikacij so se oblikovala stališča in teoretski aparati za obravnavo te drame, najvišji izdelki teh stališč pa so bile knjige, ki so večinoma izhajale v okviru omenjenih naprednih založniških dejavnosti.³

Prostorsko se je problem izražal na področju stanovanjske politike,⁴ urejanja okolja in črne gradnje⁵ ter prenove.⁶ Negotovost in vsakodnevno razočaranje sodobnega razvoja so opisovali tudi arhitekti, ki so bili del tudi bolj optimističnih faz modernističnega razvoja.

»Ko smo ob povojnem kvantnem skoku zgrešili kvalitetnega, je mesto udarce vračalo, tako da lahko govorimo o krizah ali krizi – enkrat je bila to kriza mestne zemljiške politike, drugič kriza produkcije stanovanj in njihove cene, financiranja, vseh pojavov v prometu, industriji itd. Pogledano obenem, bi lahko rekli, da je šlo za zelo zapleteno krizo rasti našega mesta ter njegove ožje in širše okolice.«⁷

Prvi odziv (naprednih) arhitektov – govorimo o prej omenjeni predzgodovini, se pravi, da je šlo za še nedozorel in naiven odziv,⁸ danes bi lahko teoretizirali tudi o avtomatskem odzivu vsakokratnih avantgard – sta bila premislek in elaboracija družbene arhitekture oziroma arhitekture s poudarjenim družbenim programom.

»Kakor da ne bi imel vsak čas svoje resnice. In če je v tridesetih letih kazalo, da se da arhitekturo utemeljiti le z zanikanjem preteklosti, z zanikanjem simbolnega, potem smo sami pred kakimi desetimi leti (morda v obetavnem letu 1968) verjeli podobno, to je, da smo bližje bistvu, da smo bližje resnici kot kdaj koli prej. Pripovedovali so nam jo urbani sociologi, advokativni planerji, squatterji, črnograditelji in drugi. Mesto smo obravnavali

¹ Za zgodovinski pregled obdobja z vidika študentskega organiziranja (z izjavami nekaterih neposredno vpletenih akterjev) gl. Udovič, Dreu Dominkuš in Novak, Zgodovina študentskega organiziranja 1974–1990.

² Tipična sestava uredništva Arhitektovega biltena, kot je vztrajala skozi osemdeseta, je bila: glavni urednik Janez Koželj, v uredniškem odboru pa Kolja Audič, Dušan Blaganje ml., Majda Cajnko, Georgij Dvoržak, Jurij Kobe, Dare Požnenel, Vojteh Ravninar, Aleš Vodopivec; stalni sodelavci revije so bili Peter Fister, Pavle Gantar, Matjaž Garzarolli, Breda Mihelič, Braco Mušič, Damjan Ovsec, Jelka Pirkovič-Kocbek, Boris Podrecca, Marco Pozzetto, Damjan Prelovšek, Ranko Radovič, Edvard Ravninar, Vladimir Šlapeta, Vinko Torkar, Janko Zlodre.

³ Gl. npr. Koželj in Vodopivec, Iz arhitekture; Zlodre idr., Zbornik Oikos in Drugo; o Loosu in Wittgensteinu; Rotar, Risarji : učenjaki: Ideologije v urbanizmu in arhitekturi.

⁴ Gl. npr. prispevke v Pust idr., Aktualni problemi razvoja stanovanjske gradnje v Sloveniji.

⁵ Za retrospektivo na nevalgično točko realsocialističnega mestnega načrtovanja gl. Gantar, »Rakova jelša: Od barakarskega naselja do predmestne idile«.

⁶ O aktualnosti tem pričajo tudi takratne tematike arhitekturnih diplomskih del; npr. Zlodre, »Prenova in stanovanjsko vprašanje«.

⁷ Ravninar, »O razvoju Ljubljane sredi osemdesetih let«.

⁸ Janko Zlodre (vsaj svoje) spise iz tega obdobja opisuje kot »mladostniške konfuzne zmazke«, gl. Zlodre, »Iz/za arhitekture«.

Desetletje 1979–1989

Uroš Mikanovič

kot kolektivno institucijo, ki je v vsakem času odsev določenih družbeno-ekonomskih odnosov, arhitekturo pa kot formo, katere vsebina je zapisana v socialnem programu. Verjeli smo, da je arhitektura odgovorna za družbena protislovja. Da je in da bo sposobna ter tudi poklicana, da jih razrešuje. Toda ta vera je bila prav toliko utopična kot tista, ki je oznanjala arhitekturo tridesetih let 20. stoletja – utopična, kakor je utopična vera v absolutnost resnice sama na sebi.«⁹

Prvotni družbeni angažiranosti je seveda sledilo razočaranje. Vodilna »struja« je tako v osemdesetih letih začela teoretizirati o *arhitekturi kot arhitekturi* ali kasneje kot *arhitekturi iz arhitekture*,¹⁰ saj je ob objektivni krizi fordističnega reda zaznavala tudi krizo lastne discipline in pripovedne moči arhitekture. Ta prisilna vrnitev arhitekture k čistosti, izvoru in enotni govorici je »drama arhitekture«.

»V današnjem svetu »obupa in nemoči« ostaja raziskovanje lastne, avtonomne discipline in njene preteklosti edina še nekoliko trdnjša opora. Vere v svetlo prihodnost ni več. Razvoj in napredek sta postala neoprijemljivi kategoriji. In tako tudi nenehne zahteve po vedno novem, ki so bile temeljna značilnost modernizma, izgublajo smisel in pomen.«¹¹

Sočasno se je proti takšni arhitekturi arhitektov pojavilo arhitekturno konceptualno torišče, ki je samo dramo arhitekture vzelo za svoj predmet raziskave in jo podvrglo prijemu in postopkom, ki si jih projektanti niso mogli priznati.

»Leta 1981 so tako izšli *Pomeni prostora* Braca Rotarja, leta 1985 *Urbanizem, družbeni konflikti, planiranje* Pavla Gantarja (prav tako pri zbirki Krt) in Rotarjevi *Učenjaki : risarji*, pri založbi Krt pa je istega leta izšla tudi knjiga *Projekt in utopija* Manfreda Tafurija. (V ta niz del velja poleg tega uvrstiti knjigo *Iluzija in resničnost urbanih središč* Rudija Jakhla, ki je izšla leta 1979.) Gre za dela, ki so materialistično in zgodovinsko konceptualizirala ideologijo na področju zidave, se pravi za prispevke k spoznavanju problematike in problematičnosti arhitekture ter zidave mest. Ta dela, drugače kot dušni pastirji, ki jih zanimajo samo udobne molilnice in higienski kropilniki in za katere sta arhitektura in mesto zgolj »estetski objekt«, objekt apologetskega diskurza in malikovanja, so arhitekturo tudi pri nas končno premestila na torišče raziskovanja oziroma teorije.«¹²

Iluzije in resničnost

Eden temeljnih konceptov, pri katerem so avtorji omenjenega niza del vztrajali, je bila *ideologija*, namreč kot »napačna zavest«. Ideologija je celota idej in predstav, ki tvorijo sistem vrednot določene družbe. Ta sistem vrednot ureja odnose in stališča vsakega posameznika do njegovega okolja, določajo ga pa ideje in misli vladajočega razreda. Rudi Jakhel je v svojem delu *Iluzija in resničnost urbanih središč: prispevek h kritiki urbanistične ideologije* navajal Marxa in Engelsa:

»Misli vladajočega razreda so v vsakem obdobju vladajoče misli, tj., razred, ki je vladajoča materialna družbena moč, je hkrati vladajoča duhovna moč. Razred, ki razpolaga s sredstvi za materialno proizvodnjo, razpolaga s tem hkrati s sredstvi za duhovno produkcijo, tako da so mu hkrati v poprečju podrejene misli tistih, ki nimajo sredstev za duhovno produkcijo. Vladajoče misli niso nič drugega kot idejni izraz vladajočih materialnih razmer, v misli zajeta vladajoča materialna razmerja; torej odnosi, ki ravno en razred dvignejo v vladajoči razred, torej misli njegovega gospodstva.«¹³

Ta zavest ni »napačna« v moralnem smislu, napačna je, ker temelji na *blagovnem fetišizmu*, se konstituira tako rekoč »zahrbtno« in svet prikazuje v svoji »zvrnjenici

⁹ Vodopivec, »Arhitektura kot arhitektura«.

¹⁰ Gl. npr. Koželj in Vodopivec, *Iz arhitekture*.

¹¹ Vodopivec, »Vprašanja umetnosti gradnje«, str. 10.

¹² Zlodre idr., *Zbornik Oikos in Drugo: o Loosu in Wittgensteinu*, str. 15.

¹³ Marx in Engels, »Nemška ideologija«, str. 57.

Desetletje 1979–1989

Uroš Mikanovič

podobi.¹⁴ »Družbeni odnosi se tako ne kažejo kot neposredni odnosi med ljudmi, ampak kot 'predmetni odnosi med ljudmi in družbeni odnosi med stvarmi'«. ¹⁵ Ta napačna zavest nadalje utemeljuje mezno delo in služi »legitimiranju izkoriščanja presežnega dela in s tem materialni moči meščanskega razreda«. ¹⁶ Jakhel je nadalje vpeljal Althusserjeva pojmovanja »ideoloških državnih aparatov«, ki jih je natančneje opredelil Braco Rotar v delu *Risarji: učenjaki*.¹⁷

Althusserjsko konceptualizacijo baze in nadzidave je mogoče dojeti kot razloček med produkcijskimi razmerji in njihovo reprodukcijo. Produkcija ima vselej neko formo in 'vsak otrok ve', da družbe, ki ob nujnem produciranju hkrati ne reproducirajo pogojev te produkcije, ne bi zdržale niti leta. Iz tega vzvratnega delovanja reprodukcije na produkcijo (nadzidave na bazo) je moč sklepati, da (1) je produkcija vedno zgodovinsko-ideološka oblika produkcije in (2) da je reprodukcija te forme ravno tako nujen pogoj kot produkcija (in obratno), četudi je reprodukcija sekundarna.

Eden izmed načinov bivanja reprodukcije teh družbenih razmerij je država – oblastno-represiven aparat vladajoče frakcije vladajočega razreda. Poleg represivnega aparata države obstajajo še ideološki aparati države. Razlikujejo se po tem, da je represivni aparat le eden, pretežno uporablja prisilo in je javna zadeva (npr. pravosodje, vojska, policija, ki so del enega aparata), ideoloških aparatov pa je več, uporabljajo indoktrinacijo ('ideologijo') in delujejo v zasebni sferi (npr. šolstvo, družina, kultura). Ideološki aparati so družbene institucije, ki se med seboj lahko zelo razlikujejo, skupno pa jim je, da delujejo s splošno ideologijo – vladajočo ideologijo. Značilnost buržoazije, ko se je polastila državne oblasti, je mobilizacija ideoloških aparatov v kar največ življenjskih sferah. Ideološki aparati so tako 'kraj' dogajanja razrednega boja v svoji posebni obliki – kot idejni boj.

Nadalje je Rotar zapisal: »Najsi je ideologija sprevržena zavest ali pravšnja zavest o sprevrženi realnosti, vselej je hkrati družbena vez«¹⁸ in »ideologija je predstavljanje ali podoba razmerja med individui in njihovimi eksistenčnimi pogoji, ki se ne ujema s temi pogoji, a je hkrati njihova edina možna podoba«. ¹⁹ To, da je ideologija podoba, torej ne pomeni, da je fiktivna. Je materialna forma družbenih razmerij, je forma družbenih praks, ki jih zagotavljajo in nadzorujejo ideološki aparati.²⁰

Rotar je nato opisal, kako se napram ideologijam vzpostavljajo znanosti. Te se prikažejo kot nekaj, kar sicer nastane pod okriljem ideologije, se pa od nje loči. Ta ločitev ni preprosta izločitev, ampak posebna distanca med znanostjo in »njeno« ideologijo.²¹ »Znanost se ne sprodcira kot razodetje ali kot genialna domisljica, pač pa je produkt teoretskega dela, ki se mu v določenih okoliščinah, v določeni ideološki konjunkturi posreči premagati odpore, ki so dotlej zagotavljali nedotakljivost ideologije.«²² Praktične ideologije vzpostavljajo pojmovna področja, ki jim omogočajo učinkovito delovanje z lastnimi predmeti (npr. alkimija, ki je znala izvesti razne kemične procese). S tem pa obstaja možnost nove konceptualizacije, katere predmet je ravno ta praksa (npr. kemija, ki je sam kemični proces vzela za predmet spoznanja). Ta nova konceptualizacija je znanost napram ideološkemu polju, od katerega se distancira, kljub distanci pa je to polje še zmeraj torišče te znanosti. »Ta [epistemološka] mutacija je 'dogodek' v polju vednosti, s katerim se vzpostavi notranja distanca in novo spoznavno stališče, ki zahteva reinterpretacijo ('kritiko') polja vednosti, s tem pa vse polje na novo strukturira.«²³

Zgodovinsko-materialistična kritika praktičnih ideologij na področju zidave je prakticanje distance do ideološkega polja zidave. Je tako teorija, ki samo polje vzame za svoj predmet. Po definiciji njeni postopki niso dostopni praktični ideologiji, je pa področje zidave (bolj natančno so se avtorji ukvarjali z urbanizmom in arhitekturo) torišče te teorije.

»Področje zidave, o katerem vsaj prek arhitekturnih in urbanističnih koncepcij govori pričujoča razprava, je privilegirano področje ideologije, tako rekoč neizčrpna zakladnica

¹⁴ Gl. 4. poglavje, »Fetiški značaj blaga in njegova skrivnost«, v Marx, Kapital: kritika politične ekonomije, str. 57–66.

¹⁵ Jakhel, Iluzija in resničnost urbanih središč: prispevek h kritiki urbanistične ideologije, str. 23–24.

¹⁶ Prav tam, str. 24.

¹⁷ Od tu povzemamo po Rotar, Risarji: učenjaki: Ideologije v urbanizmu in arhitekturi, str. 15–18.

¹⁸ Prav tam, str. 18.

¹⁹ Prav tam, str. 19.

²⁰ Prav tam.

²¹ Prav tam, str. 20. Gl. npr. tudi zgodnje »zapiske« o omejenosti praktične zavesti in teorije kot distanciranja, da bi lahko spoznali, v Zlodre, »Zapiski o ideoloških oblikah arhitekturne zavesti«.

²² Rotar, nav. d., str. 21.

²³ Prav tam, str. 21–22

Desetletje 1979–1989

Uroš Mikanovič

ideoloških prijemov. To seveda ne pomeni, da odseva ali upodablja – ustrezno ali napačno – neko drugo realnost, temveč da je mogoče na področju zidave zalotiti ideologijo na delu, v samem momentu, ko se vsiljuje kot materialna življenjska forma. Na tem področju vladajoča ideologija deluje v nemara najboljšežnejši orkestraciji, poroštva, ki jih producira, pa so trdna kot beton, otipljiva kot stanovanjska stiska in prometna zagata, čutna kot prospekt ali panorama, logična kot zemljiška spekulacija, formalizirana kot mestni plan ali spekulativna kot diskurz urbanistične utopije.«²⁴

Rudi Jakhel je v nadaljevanju *Iluzije in resničnosti urbanih središč* razpravljal o pojmu urbanosti z namenom, da bi razkril njegov pravi pomen in razkril, kaj ta pojem v praksi prikriva. Najprej je kritično predstavil »teorijo cityja« in nadaljeval s snovanjem kritične teorije mestnih središč. Zaključil je s predstavitvijo smisla in namena kritike urbanistične ideologije sploh, pravzaprav s teoretičnim programom in nekaterimi problemskimi področji, ki bi jih teorija lahko nadalje obravnavala. »[Delo je] predvsem kritika ideologije in je tako šele osnova za nadaljnje teoretsko raziskovanje, ki bo konec koncev dalo tudi metodološke smernice za urbanistično operativno.«²⁵ Sicer pa kritika sama ne začneja s pozicije, ki bi želela najti pozitivne alternative: »Glavna značilnost ideološke kritike je, da je opredeljena per negotionem, da torej ne išče pozitivnih alternativ, razen kolikor se ne ponujajo same od sebe, v kritiki sami.«²⁶

Braco Rotar je metodo kritike ideologije nadgradil oziroma je predstavil še »foucaultovska« dopolnila o instrumentih oblasti. Poleg tega je temo ideologij na področju zidave obravnaval še psihoanalitsko.²⁷ V *Risarjih : učenjakih* je s svojim zgodovinskim raziskovanjem in metodološkim pristopom razkril vztrajno delovanje ideologij rodu in grude ter antiintelektualizma v zgodovinski konstituciji Plečnikove (pa tudi Vurnikove) šole za arhitekturo.

Razstreliti kontinuum zgodovine

Pomemben metodološki vir Oddelka za kritično analizo in zgodovino na beneški univerzi je bil Walter Benjamin s svojo kritiko »historizma«, kot je najnatančneje zabeležena v njegovem spisu »O pojmu zgodovine«. Benjaminova kritika tradicionalnega zgodovinopisja, ki ji je sam nasproti predstavil historičnomaterialističen pogled na zgodovino, je čez trideset let odmevala v »tafurijanski« kritiki normativnih kritikov v spisih Janka Zlodreta.

Benjamin je zapisal, da zgodovinopisci historizma sočustvujejo z zmagovalci, se vživljajo vanje in pišejo *njihovo* zgodovino. Plen zmagovalcev v njihovem triumfalnem pohodu označujemo za kulturne dobrine. Nasproti temu se historični materialist distancira od zmagovalcev in v izvoru kulturnih dobrin vidi nekaj, o čemer ne more razmišljati brez groze. Janko Zlodre se je v enem svojih zgodovinopisnih del skliceval ravno na to grozo in uvodoma pojasnil:

»To, kar vidim v kulturnih dobrinah in kar so drugi veliko bolje videli že pred mano, je brez izjeme takega porekla, da lahko o tem govorim le z grozo, z drugimi besedami: 'Vse kulturne dobrine [...] so po izvoru nekaj, na kar [historični materialist] ne more misliti brez groze. Njihov obstoj ni samo plod velikih genijev, ampak tudi plod brezimne tlake njihovih sodobnikov. Ni dokumenta kulture, ki ne bi bil hkrati tudi dokument barbarstva.'«²⁸

Benjamin je nalogo historičnih materialistov (zgodovinarjev, ki so se učili pri Marxu) opisal kot »krtačenje zgodovine proti dlaki«.²⁹ Metodo takšne »kontrahegemone« zgodovine je opisal kot konstrukcijo z nekakšnimi mikrozmogovinami – monadami. To so kristalizirane

²⁴ Prav tam, str. 36.

²⁵ Jakhel, *Iluzija in resničnost urbanih središč*: prispevek h kritiki urbanistične ideologije, str. 180.

²⁶ Prav tam, str. 195.

²⁷ Takšno multidisciplinarno raziskovanje je zanj značilno, nas pa presega in zato vseh metodoloških prijemov tu ne moremo obravnavati.

²⁸ Zlodre, »Ena sama ljubezen«, str. 100.

²⁹ Benjamin, »O pojmu zgodovine«, str. 218.

Desetletje 1979–1989

Uroš Mikanovič

zgodovinske konstelacije, »nasičene z napetostmi«. Zgodovinski materialist zazna takšne monade in jih iztrga iz homogenega toka zgodovine, iz kopice ruševin kapitalističnega razvoja. »Izkupiček njegovega postopka je ta, da je v delu ohranjeno in shranjeno življenjsko delo, v življenjskem delu epoha in v epohi celoten zgodovinski tok.«³⁰ Takšni zgodovinski fragmenti so v običajnem zgodovinopisju nepomembni oziroma se jih upošteva le, če so deli celote. Za historičnega materialista pa ti »kristali« niso le delček celote, ampak je v njih vsebovana sama celota – kristalčki zrcalijo celoto.

Monade nas lahko navdušijo delovati *danes*. Historični materialist da zgodovini politični naboj, medtem ko zgodovinopisje podaja le večno podobo preteklosti. Benjamin je v citatu, ki ga je prav tako iztrgal iz zgodovine, omenil: »Zgodovino potrebujemo, vendar jo potrebujemo drugače, kot jo razvajeni brezdelnež v vrtu vednosti.«³¹ Zgodovino potrebujemo zato, ker je izpolnjena z »zdajšnjim časom«.

Benjaminov pojem zgodovine je operativen. Zgodovino uporablja v politične namene, vendar to počne zavedno. Pozitivistična zgodovina pa svojo operativnost uspešno zakriva za mankom vrednostnih sodb, ki naj bi pomenile objektivnost. Benjaminov namen torej ni bil samo razumevanje zgodovine, ampak tudi *delanje* zgodovine.

Spis »O pojmu zgodovine« je razen z zgodovinopisno metodo prepreden tudi s kritiko napredka in reformistov, ki kopičenje zgodovine dojemajo kot napredek človeštva samega.

»Napredek, kakršnega so si slikali socialdemokrati v svojih glavah, je bil, prvič, napredek samega človeštva (ne le njegovih proizvodov in znanja). Drugič (v skladu z neskončno izpopolnljivostjo človeštva), ni ga bilo mogoče končati. Tretjič, v bistvu je veljal za neustavljivega (kot da se samodejno giblje po ravni ali spiralni poti). Vsak izmed teh predikatov je kontroverzen in vsak posebej je lahko izhodišče za kritiko. Ko pa gre zares, mora kritika poseči v ozadje vseh teh predikatov in se usmeriti proti tistemu, kar jim je skupno. Predstava o napredovanju človeškega rodu v zgodovini je neločljivo povezana s predstavo o njenem potekanju v homogenem in praznem času. Kritika predstave o tem potekanju mora biti temelj za kritiko predstave o napredku nasploh.«³²

Teme v Benjaminovem spisu »O pojmu zgodovine«, ki jih lahko prepoznamo kot ključne tako za beneško šolo kot tudi za Zlodretove poskuse mikrozmogov in kritike lokalnega arhitekturnega zgodovinopisja, so:

1. Zavračanje pozitivističnega pojmovanja zgodovine in navidezne objektivnosti, ki naj bi jo lahko dosegli z enostavnim zbiranjem faktov.
2. Pojem zgodovine kot »izdelka« zgodovinarjev. Posledično postane odkrito zavzemanje stališča izhodišče tega izdelovanja.
3. »Kontrahegemon« zgodovina kot zgodovina ljudi, ne človeka; ali pa mikrozmogovine, ki ne le zapolnjujejo idejo o večni preteklosti. Takšen odnos omogoča analizo del na različnih ravneh in je metodično lahko komplementaren prej obravnavani kritiki ideologije.
4. Pojem zgodovine, ki ni enotna. Zgodovina diskontinuitet, prelomov, prevratov in »epistemoloških rezov«.

Prakticiranje teorije

³⁰ Benjamin, str. 224.

³¹ Prav tam, str. 221.

³² Prav tam, str. 222.

Desetletje 1979–1989

Uroš Mikanovič

»Koncept teorije, ki ga zagovarjam in po katerem se bolj ali manj uspešno poskušam ravnati – gre za teorijo, katere torišče je med drugim lahko tudi arhitektura –, nima na področju zidave nobene »funkcije«, ne daje nobene »pomoči«, ne nudi nobenih »receptov« in »pripomočkov« za reševanje številnih težav in zagat, s katerimi se arhitekti srečujejo v tej arhitekturi in arhitektom vsekakor nenaklonjeni realnosti.«³³

Ob opisovanju tega »dogodka« ne gre mimo dejstva, da se je ta v veliki meri zgodil *napram*. Napram iluzijam se je razkrivalo, napram univerzalnosti se je problematiziralo, napram »modrovanju« teoretiziralo – nenazadnje se je vse to vzpostavljalo napram *dobronamernim kolegom*³⁴ (napram dobremu pa vemo, da je zlo). Dogajanje je po nujnosti privzelo strukturo nasprotovanja med »arhitekturnimi arhitekti« in teoretiki arhitekture, toliko bolj po nujnosti, ker gre za značilnost ljubljanske šole za arhitekturo:

»Učenjaki niso risarji in risarji niso možje besede; zato so bila moja predavanja slaba. Verjemite mi pa, da sem zbiral seme, ki sem ga sejal v vaša srca. Slaba so bila predavanja tudi, ker jaz, risar, ne morem biti obenem anticist, goticist itd. S tem pa ne trdim spet, da naj se ne učite iz teh slogov, temveč trdim: učite se iz teh slogov z lastnim tihim delom: rišite in zopet rišite!«³⁵

Temeljno nujno pa se je nasprotje vzpostavilo tudi zaradi zahteve konceptualnega aparata samega. Ta je arhitekturo vzel za svoj predmet in jo nato problematiziral. Kakor žaba ne teoretizira o svoji žabjosti, ampak o tej teoretizira biolog (neizbežno s skalpelom), ker je ta zdaj stvar biologije in ne žab, tako tudi teorija arhitekturo postavi v zgodovino kot realno družbeno prakso, kot empirični objekt. Na srečo teoriji ni treba rušiti stavb, da pride do spoznanj.³⁶ Refleks, kot se je manifestiral v »Vprašanjih umetnosti gradnje«, ki zavrača »pomoč sodobnih znanosti«,³⁷ češ da arhitekturo reducirajo na eno ali drugo dimenzijo, in narekuje iskanje avtonomije, povzroči ravno takšno redukcijo arhitekture. V tem primeru je zgodovinsko-materialistično problematiziranje edino obravnavalo arhitekturo kot kompleksno. V recenziji je Janko Zlodre odgovarjal tako:

»Teorija se postavlja po robu umevanjem, da je umetnost (arhitektura) odsev, pa tudi tistim umevanjem, ki arhitekturi in arhitektom nalagajo nekakšne dolžnosti, 'dolžnost reševanja krize', 'dolžnost zadovoljevanja naročnika' ipd., postavlja se po robu pleteničenju o 'pridobivanju zaupanja širše javnosti' kot *conditio sine qua non* 'kulturnega dejanja' in 'umetniškega dosežka'. Ne konceptualizira torej arhitekture kot 'odseva družbenih hotenj, želja ipd.', ampak kot specifično zgodovinsko obliko proizvodnje, ki ni nič manj realna od drugih oblik produkcije. Gre ji med drugim tudi za to, da področje umetnosti (arhitekture) zajame s kategorialnim aparatom, ki radikalno prebije ideološko pojmovno polje 'izraza, odseva, pomena, okusa', ki radikalno prebije populistična, obskurantistična in filistrska pojmovanja kulture in umetnosti.«³⁸

Takšen kategorialni aparat s pojmovanji, prijemi in postopki, ki smo jih delno predstavili, še več pa o njih med raziskovanjem odkrili, ima še vedno neskončno snovi za zajem. Same zapuščine »dogodka« ne moremo razumeti kot nekakšne predpripravljene metode, ki bo postopno, če še ni, privedla do definitivne zgodovinsko-materialistične razlage arhitekture. Imanentno mu je kontinuirano obdelovanje pojmov in izdelovanje konceptov, s tem pa tudi ponovni in novi začetki. »Struja« ni dobila institucionalne potrditve na ljubljanski Fakulteti za arhitekturo.

Literatura

³³ Zlodre, »Iz/za arhitekture«.

³⁴ »... v nobenem trenutku nisem podvomil o najboljših namenih kolegov.« Prav tam.

³⁵ Jože Plečnik, nav. po Omahen, Izpoved, str. 159.

³⁶ Biolog pa ima to srečo, da mu žaba ne oporeka, češ da jo uporablja za nežabje namene.

³⁷ Vodopivec, »Vprašanja umetnosti gradnje«, str. 8.

³⁸ Zlodre, »Iz/za arhitekture«.

Desetletje 1979–1989

Uroš Mikanovič

- »Aktualni problemi razvoja stanovanjske gradnje v Sloveniji«, v: *Arhitektov bilten: glasilo društva arhitektov Ljubljana*, 68/69 (1984). Ur. Viktor Pust idr.
- Benjamin, Walter, »O pojmu zgodovine« (1940), v: *Izbrani spisi* (Ljubljana: Studia humanitatis, 1998).
- Gantar, Pavel, »Rakova jelša: Od barakarskega naselja do predmestne idile«, v: *Outsider: revija, ki presega meje*, 10 (2017): Reke. Ur. Nina Granda.
- Jakhel, Rudi, *Iluzija in resničnost urbanih središč: prispevek h kritiki urbanistične ideologije* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979).
- Koželj, Janez (ur.), *Arhitektov bilten: glasilo društva arhitektov Ljubljana*, 81/81 (1986): Ljubljana 2000.
- Koželj, Janez, in Aleš Vodopivec, *Iz arhitekture* (Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, 1987).
- Marx, Karl, *Kapital: kritika politične ekonomije* (Ljubljana: Sophia, 2012).
- Marx, Karl, in Friedrich Engels, »Nemška ideologija«, v: *Izbrana dela v petih zvezkih* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1971).
- Omahen, Janko, *Izpoved* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1976).
- Ravnikar, Edvard, »O razvoju Ljubljane sredi osemdesetih let«, v: *Arhitektov bilten: glasilo društva arhitektov Ljubljana*, 81/81 (1986): Ljubljana 2000. Ur. Janez Koželj.
- Rotar, Braco, *Risarji : učenjaki: Ideologije v urbanizmu in arhitekturi* (Ljubljana: Delavska enotnost, 1985).
- Udovič, Lea, Vitja Dreu Dominkuš in Miha Novak, *Zgodovina študentskega organiziranja 1974–1990* (2013), <https://radiostudent.si/dru%C5%BEba/unikompleks/zgodovina-%C5%A1tudentskega-organiziranja1974-1990> (dostopno 23. 1. 2020).
- Vodopivec, Aleš, »Arhitektura kot arhitektura«, v: *Arhitektov bilten: glasilo društva arhitektov Ljubljana*, 46/47 (1980). Ur. Janez Koželj.
- Vodopivec, Aleš, »Vprašanja umetnosti gradnje«, v: Janez Koželj in Aleš Vodopivec, *Iz arhitekture* (Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, 1987).
- Zlodre, Janko, »Ena sama ljubezen«, v: *Janko Gerdol Zlodre, Notice o arhitekturi in drugem* (Ljubljana: Založba /*cf., 1986).
- Zlodre, Janko, »Iz/za arhitekture«, v: *Arhitektov bilten: glasilo društva arhitektov Ljubljana*, 91/92 (1987). Ur. Janez Koželj.
- Zlodre, Janko, »Prenova in stanovanjsko vprašanje«, diplomsko delo (Ljubljana: Univerza Ljubljana, Fakulteta za arhitekturo, 1980).
- Zlodre, Janko, »Zapiski o ideoloških oblikah arhitekturne zavesti«, *Časopis za kritiko znanosti*, 33/34 (1979). Ur. Pavel Gantar.
- Zlodre, Janko, idr., *Zbornik Oikos in Drugo: o Loosu in Wittgensteinu* (Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, 1988).